

МОВЛЕННЄВІ АКТИ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Пасенчук Н. В.

Херсонський державний університет

Статтю присвячено проблемі перекладу мовленнєвих актів як засобів ефективної взаємодії учасників комунікації (адресанта й адресата), адже передача комунікативної інтенції автора оригіналу потребує особливого підходу з боку перекладача в досягненні прагматичної адекватності перекладу та еквівалентності тексту в перекладі.

Ключові слова: адекватність, переклад, мовленнєвий акт, еквівалентність.

Пасенчук Н. В. Речевые акты в переводе: теоретический аспект. Статья посвящена проблеме перевода речевых актов как средств эффективной взаимодействия участников коммуникации (адресанта и адресата), поскольку передача коммуникативной интенции автора оригинала требует особого подхода со стороны переводчика для достижения прагматической адекватности перевода и эквивалентности текста в переводе.

Ключевые слова: адекватность, перевод, речевой акт, эквивалентность.

Pasenchuk N. V. Speech acts in translation: theoretical aspect. The article is devoted to the problem of the translation of speech acts as means of effective process of interaction of participants as it requires a special approach of a translator in achieving the pragmatic adequacy of a target text and source text equivalence in translation.

Key words: adequacy, translation, speech act, equivalence.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З погляду комунікативної лінгвістики спілкування людей відбувається в межах комунікативного акту, складовими частинами якого є особистості учасників комунікації (адресанта й адресата) як носії соціальних ролей, психічних, психологічних та інших рис, духовних, естетичних ідеалів, когнітивних особливостей; елементи мовного й паралінгвального кодів; консітуативні елементи спілкування; повідомлення, яке поєднує комунікантів. Інакше кажучи, комунікативний акт – це узагальнена схема, певна структура, у площині якої можна розглядати будь-яке спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усе частіше вчені висловлюють думку, що мінімальною одиницею спілкування є не речення й навіть не висловлювання, а певні види актів: констатація, запитання, наказ, опис, пояснення, вибачення, подяка, привітання (Ф. С. Бацевич [1], Л. Р. Безугла [2], Дж. Остін [4], Дж. Серль [6]).

Актуальність дослідження визначається важливістю проблеми відтворення прямих і непрямих мовленнєвих актів у перекладі, з одного боку, та відсутністю ґрунтовних досліджень – з іншого.

Мета статті – установити характерні особливості мовленнєвих актів і виявити нові можливості дослідження мовленнєвих актів із позиції перекладознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема перекладу мовленнєвих актів (далі – МА) полягає в тому, що не завжди можна знайти синтаксичний відповідник вжитої в оригіналі структури. Для адекватної передачі комунікативної інтенції автора оригіналу перекладачеві під час перекладу

необхідно застосовувати прагматичну адаптацію вихідного тексту. Така необхідність, зумовлена передусім різницею в характері та обсязі знань адресатів оригіналу й перекладу, пов'язана зі специфічністю організації мовленнєвого спілкування в різних лінгвокультурах. Одним із виявів такої специфічності є широке використання в спілкуванні МА.

До аналізу мовленнєвих дій залучається теорія МА, основу якої закладено Дж. Остінім у праці "How to do things with words" («Слово як дія») (1962, Oxford : Clarendon Press). Перша версія теорії МА з'явилась під назвою теорії перформативів, тобто висловлювань, що відповідають дії або вчинку. Дж. Остін використовує термін «перформатив» для позначення мовленнєвих дій, відмінних від констатації фактів. Конкретизуючи цей термін, учений позначає ним висловлення, що містять експліцитний показник ілюквативної сили. Для утворення таких висловлень слугують особливі перформативні дієслова. Серед перформативів Дж. Остін виділяє вердиктиви (виражають рішення, оцінки фактичного стану справ); екзерситиви (виражають накази, призначення); комісиви (виражають обіцянки, наміри); бехабітиви (передають співчуття, вибачення, похвалу, тобто установки соціальної поведінки); експозитиви (констатують здійснення процесу, вибачення, доведення тощо, тобто всі результати обговорень) [4, 262].

Перформативним висловленням можна вважати такий МА, ілюквативна функція якого (відмовити адресату або заохотити у виконанні його пропонування, прохання, запрошення, наказу) реалізується через відповідне перформативне дієслово. Перформативи, зазвичай, перекладаються за допомогою дієслів, які є домінантами семантичного поля дієслів мови перекладу. Використовуючи перформативні дієслова, перекладачі пов'язують зміст висловлю-

вання з конкретними умовами спілкування, соціальними ролями його учасників.

Дж. Остін, аналізуючи МА, зауважив, що те саме висловлювання містить кілька актів. Як зазначає Дж. Остін, мовленнєвий акт ділиться на локутивний акт, або акт вимовляння, говоріння (власне інформаційне повідомлення), ілокутивний акт (власне дія, втілення у висловлюванні певної комунікативної інтенції) та перлокутивний акт (вплив на адресата). Усі ці компоненти актуалізуються одночасно, тобто на кожен МА, окрім власне інформативного блоку, повідомлення, нашаровуються певною мірою умови, оточення, інші фактори, які вплинули на учасників комунікації [5, 21].

Теорію МА, запропоновану Дж. Остіном, надалі розвинув і значно вдосконалив американський логік і філософ Дж. Серль. Уточнюючи класифікаційні межі Дж. Остіна, він виокремлює п'ять типів МА: 1) *репрезентативи*, або *асертиви*, зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювання; 2) *директиви* змушують адресата зробити щось; 3) *комісиви* зобов'язують виконати певні дії в майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки; 4) *експресиви* виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості; 5) *декларативи* встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлювання та реальністю [6, 177].

Учасники мовленнєвої комунікації мають загальну мету – досягти взаєморозуміння. Це один із основних принципів, відомий як принцип кооперації. На основі цього принципу американський учений П. Грайс вивів унікальні постулати комунікації, свого роду правила ефективного спілкування (максими П. Грайса) – кількості, якості, релеванності й способу вираження. Комунікативний намір адресат легко розпізнає за допомогою постулатів спілкування. Постулати спілкування мали пояснити, як саме «значення мовця» (тобто те, що мовець має на увазі) може включати щось більше, ніж буквальне значення речення, як воно може відхилятися від буквального значення чи навіть бути протилежним йому [3, 217].

Якщо адресат є носієм конкретної мови й культури, володіє достатнім рівнем комунікативної компетенції, він правильно проінтерпретує повідомлення. У цих випадках правильної інтерпретації мовець орієнтується на конвенції спілкування, де домінують імплікатури дискурсу. Через це значна кількість МА може бути інтерпретована адресатом лише на основі імплікатур дискурсу [3, 217]. На противагу цьому неправильна інтерпретація можлива в разі орієнтації лише на структуру пропозиції.

Під час перекладу важливо пам'ятати, що учасники комунікації користуються принципом кооперації та постулатами П. Грайса, оскільки їхні висловлювання – це переважно осмислені речення, які мають конкретний зміст, спрямований на слухача, або є реакцією на слова мовця, тому в перекладі має встановлюватися контакт між адресантом і адресатом тією мірою, якою він відчувається в оригіналі. У цьому й полягає одна зі складностей перекладу МА.

Розвиваючи думки П. Грайса стосовно категорії суб'єктивного значення (тобто того, що конкретна

особа безпосередньо має на увазі), Дж. Серль доходить висновку, що вона зумовлена не лише наміром, а й конвенцією, адже те, що ми маємо на увазі, є функцією того, що ми промовляємо. Поняття значення, на думку Дж. Серла, неодмінно пов'язане з інтенціональністю: «Значення існує лише там, де є різниця між інтенціональним змістом і формою його зовнішнього здійснення» [8, 28].

Ф. С. Бацевич називає МА цілеспрямованою мовленнєвою дією, що здійснюється відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки [1, 169]. У результаті здійснення МА мовець впливає на слухача в плані зміни його думки, ментального або психічного стану, спонукає до дії. Саме цей посередник між відправником повідомлення і його метою – МА – розпадається на три-чотири складові частини: акт вимовляння (локуція); акт вказівки і предикційовання (пропозиція); акт надання висловлення комунікативної (ілокутивної) сили: наказ, обіцянка, твердження, питання; далі виділяється перлокуція: ефект, що справляється на адресата.

Дослідниця харківської школи лінгвопрагматики Л. Р. Безугла визначає МА як «процес дискурсивно-мовленнєвої взаємодії комунікантів на ґрунті комунікативної інтенції мовця» [2, 49]. Актуальним для перекладача є завдання пошуку основного повідомлення та комунікативної інтенції, яку в нього вкладає автор тексту, оскільки перекладачеві необхідно не просто розрізнити МА, що вбудовані в текст поряд із їхніми компонентами, а й зрозуміти мету їх створення, тобто комунікативну інтенцію, а отже, віднайти необхідні засоби, щоб правильно передати в тексті перекладу цю інтенцію.

Чітке виокремлення всіх учасників комунікації, якою власне і є переклад, визначення їх місця в цій взаємодії, їхньої картини світу, мотивів та інтенцій, які вони вкладають у текст, як результат комунікації дає змогу максимально наблизити переклад не тільки на лінгвістичному, а й на прагматичному рівні.

Досить часто в мовленні відбувається імплікування інтенції адресанта, завдяки якому та сама прагматична ситуація може бути висловлена із застосуванням непрямого ілокутивного акту, що реалізується непрямою МА [7, 113].

Переклад непрямих МА не є дослівним і синтагматично рівноцінним. Дж. Серль визначає непрямий МА як мовленнєву дію, що виникає за умови появи додаткової ілокуції у висловленні, коли адресант має на увазі не лише те, що говорить, а й щось інше [7, 46].

Дж. Остін так визначив природу непрямого МА: за умови непрямого мовленнєвого акту основна інтенція адресанта полягає не у висловленні тієї чи іншої думки, не в повідомленні певного факту адресатові, а в спонуканні адресата до певної дії [5, 28]. Адже непрямий мовленнєвий акт має на меті спонукання адресата до певної дії у формі наказу або прохання. Саме виконання чи невиконання адресатом цієї дії є індикатором вдалого чи невдалого вживання МА. Основною метою вживання мовцем непрямого МА є досягнення комунікативного успіху.

З погляду перекладу виявлення та розуміння непрямих мовленнєвих актів не завжди можуть бути простими, оскільки розпізнання непрямих мовленнє-

вих актів у мові оригіналу належить до певних труднощів перекладу таких креолізованих текстів, як, наприклад, кінопереклад. Загалом це часто призводить до непорозуміння у міжкультурному спілкуванні.

Найважливішим завданням перекладача в процесі перекладу МА є збереження мети комунікації, оскільки саме воно забезпечує еквівалентність тексту в перекладі. З метою досягнення цього завдання перекладач має враховувати мету висловлювання, психологічний стан мовця, диверсифікацію мовних картин світу. Саме комунікація породжує процес прямого контакту адресата висловлювання з реципієнтом, у результаті чого їхні висловлювання виражають певні наміри, що визначають тип мовленнєвого акту.

Головне, що має враховувати перекладач під час відтворення МА, – це міжособистісні стосунки мовців, їхній статус і психологічна характеристика. У перекладі МА може змінюватися ілюктивна сила висловлювання у зв'язку з нормами вживання мови та культурними особливостями; іноді непрямий МА спонукання може ставати прямим МА наказу й навпаки: усе залежить від ситуації мовлення, фонових знань і статусу мовців.

У процесі перекладу МА, що зазвичай містять велику кількість експресивних висловлювань, перекладач має віднайти відповідні експресивні виражальні засоби в мові перекладу, відтворюючи не лише прагматичний потенціал повідомлення, а і

його експресивність. У перекладі ж нерідко трапляється, що перекладач буквально передає текст оригіналу й не звертається до емотивних одиниць, притаманних у подібних ситуаціях мові перекладу. Під час перекладу МА важливо вміти правильно інтерпретувати ті чи інші вияви емоцій, давати їм правильне тлумачення, розуміти їх функціональну сутність, що нерідко є досить нелегким завданням, оскільки зв'язок між виявом емоцій і почуттями, які при цьому переживає адресант, не завжди прямий та однозначний.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, процес спілкування значно складніший, ніж простий обмін його учасниками мовленнєвими актами. У реальній комунікації окремі МА пов'язані між собою, «перетікають» один в одного, формуючи мовленнєвий жанр. Велике значення в розумінні перекладачем прагматики повідомлення й адекватного відтворення її засобами мови перекладу відіграють такі параметри, як пресупозиції змісту висловлювання, інтенції адресанта, імплікатури та принцип кооперації. Завдання перекладача полягає у виборі ефективного способу перекладу, щоб якнайточніше розкрити значення МА.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні проблем організації мовного коду в спілкуванні, зокрема мовленнєвих актів і жанрів, аналізі їхньої внутрішньої структури, мовного оформлення й особливостей їх перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Безугла Л. Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла, І. О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І. Б., 2013. – 182 с.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
4. Остин Дж. Л. Перформативные высказывания / Дж. Л. Остин // Остин Дж. Л. Три способа пролить чернила : Философские работы / Дж. Л. Остин. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – С. 262–282.
5. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов : [сборник]. – 1986. – № 17. – С. 21–128.
6. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 170–194.
7. Searle John R. Indirect speech acts / John R. Searle. – New York : Academic Press, 1975. – 167 p.
8. Searle J. The nature of Intentional states / John Searle // Searle J. Intentionality. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – P. 1–36.